

Bokrecension

Den organiserade frivilligheten

Recenseras av Johan Berlin

Redaktörer för boken är Magnus Boström, Anders Forssell, Kerstin Jacobsson och Kristina Tamm Hallström. Boken är utgiven av Liber Ekonomi (2004) och omfattar 227 sidor.

Frivilligorganisationer och frivillighet har kommit att spela en allt viktigare roll i vårt samhälle. Saker som tidigare gjordes av privata företag, staten eller kommunen görs nu i allt högre grad av frivilliga krafter. Det utförs frivilliga insatser inom vård och omsorg, frivillig märkning av miljövänliga produkter och frivillig samordning mellan EUs medlemsländer för att bara nämna några exempel. I föreliggande bok har man sett ett behov av att problematisera frivilligheten ur olika perspektiv. Man frågar sig därför: Hur frivillig är egentligen frivilligheten? För vem gäller egentligen frivilligheten? Vad innebär frivilligheten? Var finns den? Hur uttrycks den? Varför används den?

För att besvara forskningsfrågorna har elva personer varit med och bidragit med texter. Fyra av dessa har (frivilligt?) haft rollen som redaktörer. Redaktörerna har tillsammans författat bokens inledande och avslutande kapitel. Redaktörerna har också varit delaktiga i några av bokens övriga kapitel. De som medverkat är verksamma som forskare i disciplinerna sociologi, företagsekonomi och statsvetenskap. Samtliga har koppling till Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor (SCORE), vid Stockholms universitet.

Boken inleds med en övergripande problematisering av frivillighetsbegreppet. Här beskrivs hur just fenomenet frivillighet kommit att bli allt vanligare. Frivilligheten stannar inte vid att det finns organiserad frivillighet i frivillig-

organisationer. Frivilligheten återfinns också som styrmedel inom till exempel stater och privata företag. Författarna frågar sig även vad ordet frivillighet egentligen betyder? Efter att ha konsulterat olika ordlistor över det svenska språket konstateras att en frivillig handling är något som utförs av fri vilja. Det frivilliga kan ske spontant, självvalt eller oombett. I boken har man också valt att ta intryck av den tankefigur utvecklats av sociologen Johan Asplund (se till exempel Asplund, 1991). Han utgår från ett förhållande där ett begrepp inte blir förståeligt utan att man vet dess motsats. För att förstå begreppet frivillighet bör man även bekanta sig med dess motsats, vilket i detta fall utgörs av begreppet tvång. En situation med fullständig frivillighet skulle utifrån ett sådant resonemang kunna betecknas frihet från tvång. Däremot är situationer av fullständigt tvång eller fullständig frihet ganska sällsynta. Vi rör oss oftast i situationer som präglas av något däremellan. I boken har författarna valt att se de två begreppen frivillighet och tvång som "aspekter eller kontraster av sociala tillstånd och organisatoriska sammanhang, där den ena aspekten belyser och ger relief åt den andra." (sid. 9). Detta förhållningssätt är även tänkt att avspeglar sig i bokens kapitel genom att tankefiguren frivillighet/tvång i kontexten organisering/organisation utgör en ram inom vilka bokens samtliga kapitel är skrivna.

Författarna lyfter fram tre grundläggande samhällsprocesser, vilka förklarar att frivillighet som samhällsfenomen "ligger i tiden". De tre fenomen som sägs driva på skapandet av frivillighet är individualisering, kritiken av staten (och dess expansion) och globalisering. Det bidrar (enligt författarna) till att göra frivilliga lösningar mer attraktiva än tidigare. För att frivilligheten ska kunna nå ut måste den organiseras på något sätt. Just organiseringen av frivillighet är ett av bokens fokus.

Författarna tar i inledningen fram fyra hypoteser om organiserad frivillighet. De fyra hypoteserna är: "I) frivillighet framträder på olika ställen - den behöver inte nödvändigtvis förekomma inom frivilligorganisationer, II) frivilligheten fungerar som en brygga och luckrar upp gränser mellan olika samhällsfärer och organisatoriska sammanhang, III) frivillighet framträder på olika sätt och får olika betydelse i olika sammanhang, IV) frivilligheten är som regel inte helt frivillig" (sid. 17-18). I antologin finns även ambitionen att "undersöka hur frivillighet framträder, och får sin eventuella livskraft, i varierande organisatoriska sammanhang." (sid. 18). Detta uttrycks bland annat genom att "ett grundläggande syfte är att problematisera frivillighet och peka på dess mångtydighet och paradoxer." (sid. 18). Efter inledningskapitlet följer sju kapitel där författarna försöker föra sina hypoteser i bevis.

I kapitel två diskuteras vad som är utmärkande för frivilligorganisationer. Detta görs genom att tre olika frivillighetsprinciper mejslas ut och diskuteras. Man ger sig också i kast med frågan om vad som är frivilligt med frivilligorganisationer? Det konstateras att frivilligorganisationen bygger på gemensamma intressen hos en grupp människor som bildar en större eller mindre ge-

menskap. Man kan välja mellan att vara med eller stå utanför. Detta val är det första ledet i frivilligheten. Den andra frivillighetsprincipen handlar om att en medlem frivilligt kan delta i samtliga av organisationens aktiviteter, men har däremot inte ha någon formell skyldighet att utföra uppgifter. Frivilligorganisationens enda sanktionsmöjlighet är att utesluta den medlem som missköter sig. Den tredje frivillighetsprincipen består av att det finns en överensstämmelse mellan det individuella motivet för medlemskap och organisationens verksamhet/mål. Även begreppet frivilligorganisation rymmer vissa motsägelser, eftersom organisering alltid förutsätter en viss del tvång och förpliktelser.

I nästa kapitel går författaren i polemik mot forskare som hävdar att människor vänder frivilligorganisationerna ryggen. Här hävdas istället att organisationerna gjort sig alltmer oberoende av medlemmarna och deras frivilliga bidrag. Författaren pekar på att det blivit en skiftning i sättet att mobilisera resurser, med inflytande från massmedieteknologin, som förändrat villkoren för frivilligorganisationerna.

I det efterföljande kapitlet spårar författarna frivillighet även i andra organisationer än just frivilligorganisationer. Här studeras kollegiet och det kollegiala samarbetet som bygger på en nygammal form av frivillig organisering. Det är uppbyggt efter principen om jämbördiga relationer. Här hämtas exempel från bland annat läkemedelskommittéer och kollegier som verkar för standardisering av Internet. I det femte kapitlet ges en inblick i en annan typ av frivilligt samarbete – internationella standardiseringsorganisationer. I dessa organisationer förefaller frivillighet vara en viktig organisations och ledningsprincip. Här reflekterar författaren över frivilligheten och vad den kan ha för begränsningar. I nästa kapitel visar författaren på hur staten försöker styra genom frivillighet. Exemplet som behandlas är regionala tillväxtavtal, där det till varje avtal knyts ett frivilligt partnerskap med olika intressenter som samarbetar på frivillig väg för att förverkliga målen i överenskommelsen. I det efterföljande kapitlet diskuteras vilka skillnader som finns mellan regleringsstrategier vilka över tid kan vara baserade på såväl frivillighet och tvång. Här ges bland annat en empirisk beskrivning av organiseringen av arbetsmarknadens parter sedan Saltsjöbadsavtalet och framåt.

I det åttonde kapitlet behandlas en form av frivillig styrning som författarna benämner "mjuk reglering". Mjuk reglering karaktäriseras av att inte vara bindande – men har ändå en styrande effekt mot dem den riktar sig mot. I kapitlet diskuteras varför den mjuka regleringen blivit en så attraktiv regleringsstrategi. Man pekar också på en del egenskaper hos den mjuka regleringen som gör den attraktiv, både för de som reglerar (reglerare) och de som ska försöka följa reglerna (de reglerade). I bokens avslutande kapitel behandlas "Den dubbelbottnade frivilligheten" (sid. 190). Här diskuteras och problematiseras de fyra hypoteser som presenterades i bokens inledning. Bland annat konstateras att det är svårt att hitta någon given domän för frivillighet; utan den kan nästan framträda överallt i olika former i samhället. Därför är frivillighetsprinciperna viktiga, inte bara

inom frivilligorganisationer, utan även i andra sammanhang. Här behandlas också det något paradoxala med den frivilliga styrprincipen, att frivilligheten kan vara registrerad, framtvingad och motverkad av dem som förordar den. I detta finns också en intressant demokratisk aspekt. Det kan finnas en motsättning mellan den demokratiska idén om frivilligt deltagande och att det finns en del människor som har lättare att få möjlighet till inflytande genom tillgång till status, expertis och resurser. En annan paradoxal sida hos frivilligheten är att den kan vara kraftfull eftersom den kan föra med sig (mer eller mindre) tvingande konsekvenser. I kapitlet konstateras också att frivillighet som princip för organisering och styrning kan tolkas, utnyttjas och användas på flera olika sätt med olika syften. Detta gör att frivilligheten blir attraktiv och kraftfull samtidigt som det finns kritiska röster som hävdar att det finns ett visst motstånd och en viss kritik att rikta mot frivilliga lösningar.

Boken kopplar samman flera samhällsvetenskapliga ämnesdiscipliner såsom sociologi, företagsekonomi och statsvetenskap på ett intressant och fruktbart sätt. Särskilt intressant är de frivillighetsparadoxer som presenteras lite då och då i boken. Det konstateras att det frivilliga är ett effektivt medel att nå effektiv styrning. I bokens åttonde kapitel behandlas en form av styrning som benämns "mjuk reglering". Denna typ av reglering upplevs inte som så hotfull (jämfört med regelstyrning). Detta trots att den mjuka regleringen handlar om att anpassa sig till andra. För den som motsätter sig mjuk reglering kan det vara svårt att vara kritisk. Det kan vara svårt att specificera vad det är man är emot. "Vem kan vara emot informationsutbyte, utvärdering, goda råd och dialog?" (sid. 184). Trots att den mjuka regleringen inte har några uttryckliga tvångsmekanismer leder den ändå till likriktning. Detta kan ske genom att man förordar olika typer av förebilder och idealmodeller. När andra aktörer tenderar att uppfattas som framgångsrika och legitima vill andra vara lika framgångsrika och börjar därför härma och imitera för att också kunna nå framgång. Det teoretiska resonemanget känns väl igen. Frågan är om så mycket nytt tillförs?

Genomgående i boken har författarna haft ambitionen att knyta samman olika forskares bidrag med begreppet frivillighet som röd tråd. Det gör att det blir en relativt bred genomgång om alltifrån frivilligorganisationer och deras villkor till standarder, läkemedelskommittéer, frivilliga regionala tillväxtavtal och hur skogsbolag successivt har anpassat sig och därmed anammat ett miljövänligare förhållningssätt. Samtidigt som det kan ses som något positivt att utveckla och problematisera frivillighetsbegreppet ur ett brett samhällsvetenskapligt perspektiv kan det vara förknippat med vissa svårigheter. Författarna hade kanske kunnat göra det enklare för sig genom att inte ha en så bred ansats. Att avgränsa sig kan faktiskt underlätta, inte minst i forskningssammanhang. Att fokusera på frivilligorganisationer - och inte frivillighet i största allmänhet - hade kanske varit ett sätt att åstadkomma en avgränsning.

Den frivillighet som framställs i boken beskrivs i flera fall med positiva förtecken. Det kan på sina håll ge en känsla av att frivillighet som fenomen är något positivt. Några kritiska spår finns dock i boken. Här tar man upp att frivillighet kan medföra problem, som till exempel fripassagerare, viss kortsiktighet samt att den frivilliga regleringen har svårt att utjämna olika typer av skillnader. Detta är ett intressant fält och hade kanske kunnat lyftas fram än mer. Särskilt med tanke på att det på bokens baksida står att den organiserade frivilligheten analyseras "utifrån ett kritiskt organisationsperspektiv".

Den kritiske läsaren ställer sig kanske också frågande till bokens nutidsanalys. Är det verkligen så att vi går mot mer frivillighet i vårt samhälle? Är det inte tvärtom? Går inte trenden i motsatt riktning? Har vi inte börjat efterfråga mer regler och mer reglering inom olika sektorer (för en aktuell diskussion se till exempel Ahrne & Brunsson, 2004).

En annan diskussion som jag tycker saknas i inledningen är förhållandet mellan begreppen frivillighet och frihet. Hur förhåller sig dessa två begrepp till varandra? Vad förenar dem?

Vidare kan det noteras att bokens framsida ger ett mindre tilltalande första intryck, här skulle nog förlaget ha ansträngt sig mer. Det saknas också en författarpresentation, vilket hade varit en trevlig service till läsaren¹.

Helhetsintrycket av boken är dock gott. Trots vissa tillkortakommanden - bland annat risken för viss spretighet - så vägs det till viss del upp av de idérika och empiriskt intressanta kapitlen i bokens mitt. Här ges läsaren en rad intressanta inblickar i de villkor som gäller vid frivillig organisering. Boken kan således rekommenderas till en relativt bred läsekrets men kanske särskilt till de personer som är intresserade av frivilligsektorn ur ett brett organisationsteoretiskt perspektiv.

Referenser

Ahrne, Göran och Nils Brunsson (red), 2004.

Regelexplosionen.

Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan (EFI).

Asplund, Johan, 1991.

Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft.

Göteborg: Bokförlaget Korpen.

¹ Det hade också underlättat för läsaren om bokens notapparat hade lagts längst ned på varje sida istället för längst bak i boken. Den presumtive läsaren skulle då slippa onödigt bläddrande. Dessutom kanske noterna skulle ha lästs av fler.